

Szégyen

Zalán János igazgató lett a Kolibri Színházban. Az egész társulattól egyvalaki szavazott rá, a többiek mind Vidovszky Györgyre adták a voksukat. Belépett, és nem érezte kínosnak, hogy senki nem vágyik vele dolgozni. Ha csak elképzelem, a tenyerembe kell temetnem az arcomat, annyira szégyellem magam a nevében. Mint egy hozományvadász, akit nem érdekel, hogy a nő nem szerelmes belé, csak legyen meg a házasság, hogy az övé legyen a pénz. És a nászéjszakán belép a hálószobába. És nem sül le a bőr a képéről.

Bár nem tartozik a velünk született érzések közé, a szégyen mindenkinek kisgyerekkora óta ismerős. Minden korban és kultúrában alapélmény – társadalomban való élésünk fájdalmas velejárója, ember voltunk kiirthatatlan, szívós gyomnövénye. Az állatok nem ismerik. Bár a hozzánk túl közel élők állítólag eltanulják, a kutyások esküsznek rá, ha rosszat tett, a kutyájuk szégyelli magát, büntudatos képet vág, lesunyja a fejét, a fülét. (A macska nem. És a ló sem. Ezért tud ennyire üdítő velük lenni.) Talán épp az állatok szégyene mutat rá az emberi szégyen kialakulására. Valaki, aki hozzánk tartozik, elutasít bennünket egy tettünk miatt. Eleinte a családunk, később a tágabb közösség. És milyen tudatosan élnek vele büntetésként, elrettentésképpen mások számára! A szégyenpad. A pellengér. A szégyenbélyeg. A reformátusoknál dívó, borzalmas eklézsiakövetés.

72

Az első emlékünk a szégyenről a testünkkel kapcsolatos. Az eredendő bűn. Ádám és Éva fügefalevele. Személyes életünkben is a meztelenség, a szobatisztaság kötődik hozzá. És milyen hasznosnak tűnik! Nem kell az orrunkat belevetni abba, amit elkövettünk, megütni érte, elég a megvető elutasítás, és hozzá a varázsigé, az átok: szégyelld magad! Van olyan köztünk, akinek sosem mondták kisgyerekként a felnőttek: szégyelld magad? Mert ha velünk azonos helyzetben lévő teszi, nincs meg a varázserő. A varázserő a kiszolgáltatottságban rejlik. A megszegényítés csak felső státusból működik. Hány ige képződik ebből a megsemmisítő érzésből! Szégyell. Megszegényít. Megszegényül. Semmitől nem rettegünk annyira, mint a halálos, a kiközösítés rémét előrevetítő szégyentől. Mire közösségbe kerülünk, jól ismerjük, hatásos fegyver már kisgyerek korunkban az óvónők kezében. Az egész oktatási rendszerünket átmossa: *Bezzeg a többiek! Te még ezt sem tudod? Rád vár az egész osztály. Hogy lehet ilyen hülyeséget kérdezni? Sose lesz belőled semmi! Most miattad ír mindenki dolgozatot.* A biológiatanárom egész középiskolában számárkának nevezett bennünket, és valószínűleg fel sem merült benne, hogy rosszat tesz. Tizenkét évet töltünk egy megszegényítésre épülő oktatási-nevelési rendszerben. Ahol a kérdés az ostobaság, nem a kíváncsiság jele. Ahol a hibázás nem a tudáshoz vezető út, hanem az alkalmatlanság bizonyítéka. Ha nem tudunk valamit, lapítunk, igyekszünk, nehogy kiderüljön. Hátha meg lehet úszni.

A szegyeinek emléke és a megszegyenüléstől való rettegés a bőrünk alá szivárog, a vérünkbe ivódik, mire felnövünk. Hasznosnak tűnik a nevelés a helyes cselekedetek szempontjából, de egyetlen dolgot tanít meg: a rejtőzködést. Nem az a rossz, amit teszünk, hanem az, ha fény derül rá. A szegyen azt sutogja: nem vagy elfogadható, nem vagy szerethető, rossz vagy! És rettegünk, hogy ez mások számára is nyilvánvalóvá válik.

Felnőttkorban megszegyenítő szervezetként az oktató-nevelő intézmények helyét régebben főleg a vallás vette át, ma egyre inkább az állam és hivatalai. Megszegyenítéssel manipulál, akinek csak egy kis hatalma is van. A nővér, a hivatalnok, a jegyellenőr, a rendőr, a portás. Mert nem tudta, mit kell, mert nem hozta, mert elfelejtette. Mert kérdeztél és/vagy hibáztál.

Állítólag léteznek boldog társadalmak, ahol kevésbé irányít a szegyen, mint nálunk. Többektől hallottam, akik hosszabban éltek külföldön: hihetetlenül furcsa volt, sőt nehéz volt megszokni, hogy azokban a helyzetekben, amelyekben megszegyenítést várt volna rá (mert hibázott, mert nem tudta, mert nem hozta, mert elfelejtette), megértést és elfogadást kapott. Ha nem lyukasztotta ki a jegyét, ha otthon hagyta a pénztárcáját, és nem tudott fizetni, ha becsipogott a boltban a kiléptetőkapu, nem potenciális bűnözőként tekintettek rá, és a szükséges teendők esetleg jóvátétel fölött nem kellett még a megszegyenülésével is fizetnie.

Aki megszegyenít, a saját hajdani megszegyenüléseiért vesz revansot. Aki élvezetet talál abban, hogy mások méltóságába taposhat, súlyosan sérült. De ezt addig mondhatjuk mentségként, amíg egyénekről és elszórt esetekről van szó. Aztán amikor ez átszivárog a közbeszédbe, része lesz a magas politikának, akkor már nincs helye sajnálatnak és megértésnek azok iránt, akik megteszik. (És nincs bocsánat, ha gyerekekkel szemben alkalmazzák.) Tudom, milyen komoly önismereti munka kell, hogy ne adjuk tovább, amit magunk is kaptunk. Minden erőmmel azon voltam tanárként, hogy ne szegyenítsek meg senkit, valószínűleg mégis sokszor megtettem, annyira működik a minta, az a kommunikációs mód, ahogy velem beszéltek sokszor a tanárain. Utólag is bocsánat érte.

De mi van akkor, amikor ez a megszegyenítés szándékos, tudatosan használt eszköz? Mert a közbeszédben mindenképp az. Más már nem működik. A politika legfőbb eszköze lett a karaktergyilkosság, és annak legfőbb eszköze a megszegyenítés. Már nem is szégyellnivaló, a valóban gyalázatos politikai tettek miatt, hanem a hétköznapi, a külső megjelenés, a test kerül a középpontba. Mi pedig megint szégyellni kezdjük magunkat. Most már a megszegyenítők miatt is. Megjelenik a szekunder szegyen. Azokban, akik erre érzékenyek maradtak. Régebben nem volt megnevezés az érzésre, pedig akkor is létezett, ismertem gyerekkoromban, csak nem volt neve, és ettől még szörnyűbb volt, mint minden, amit nem lehet megnevezni és ezzel napvilágra hozni. Szekunder szegyen fog el, amikor a másoknak az én értékrendem szerint szégyellnie kellene magát, de nem teszi. Helyette szégyellem magam.

Ezzel párhuzamosan erősödik a szégyentelenség. Amikor már a legsötétebb tettekkel való szembesítésre is ez a válasz szemrebbenés nélkül: na és? Jelenünk uralkodó osztályában nem kell szégyellni semmit. Helikopterezést lag-

ziba, drága divattáskát hajléktalanok között, luxusutazást háborús vészhelyzetben. Mi törli el ezt az alapvető érzést vajon a hatalmon levőkben? Maga a hatalom? Hogy nincs fölöttük abban a bizonyos felső státuszban senki, akitől működne a varázserejű, megsemmisítő „szégyelld magad”?

A szégyen eközben megakadályozza a felelősségvállalást is. Ha egy közösségben a „ki a felelős?” kérdés azt jelenti: „ki a hibás?”, akkor a felelős lapítani fog a büntetéssel együtt járó megszégyenítéstől való félelmében. Mert a büntetés önmagában nem semmisít meg. A vezeklés, a jóvátétel sem. Ami megsemmisít, az a szégyen. Felnövünk egy olyan országban, ahol a hiba bűn, a hiba szégyen, a felelős pedig elsősorban a felelősség hárítását tanulja. Akkor kerülhet egyre magasabb és magasabb pozícióba, ha ügyesen kerülgeti a felelősségvállalást. Így értük el, hogy mi lettünk a következmények nélküli ország. Vagy a következetlen következmények országa. Ahol a közlekedési miniszter nem érzi magát felelősnek a késő, kigyulladó, kisikló vonatok miatt, de kirúgják a meteorológust, akinek nem sikerült előre jeleznie a megjósolhatatlant. Ahol a díszletelemről lezuhanó színész lesz a hibás a saját balesetéért, nem a színház vezetője, akinek felelnie kéne a színház összes munkatársáért. Mindig minden más hibája, amíg nem csattan az ostor valakin, akinek már nem sikerül félreugrania az útjából. Jobb helyeken a vezetés felelősséget jelent. Azért is, amit nem én követtem el. Ahogy szülőként felelős vagyok a gyereke mért, ha kárt tesz, állattartóként a jószágoméért. Akkor is, ha nem én törtem be azt az ablakot, és nem én legeltem le a szomszéd vetését. Én teszem jóvá, én hozom helyre. Jó esetben szégyen nélkül, nagyvonalúan és elegánsan. Ilyen magától értetődően és ezzel az eleganciával kéne felelősséget vállalnia minden igazgatónak, cégvezetőnek, miniszternek. Biztos vagyok benne, hogy mindezt gyerekkorban kellene kezdeni. Ha a diszfunkcionális családokban nem is működik, az iskolában. Megszégyenítés és büntetés helyett resztorációval. (De vajon milyen resztoráció kellene majd az országnak?)

74

Nem követem folyamatosan a politika eseményeit. Ha megtenném, magzatpózban nyüszítenék egész nap egy sarokban. Aztán valószínűleg érzéketlenné válnék, kérget növesztenék, hogy bírjam, mert nem lehet átszűkölni egy életet. Ha autóban ülök, egyszer meghallgatom a híreket, néha ránézek egy-egy híroldalra, a legtöbbet a közösségi oldalak visszhangjából informálodom. Csak akkor szisszenek, amikor a bőröm alá szúr. A többihez már nincs elég empátiám. Próbálok élni a saját normális életemet. Függetlenedni attól, ami körülvesz.

Most egy hegyen lakom egy kisváros szélén, negyven lépés a település háttára, kiírva sincs, erdőbe torkollik az út. Ha lenézek a völgyre, házakat látok, elképzelem bennük az embereket. Ha felmászom a hegy tetejére, látom messze a fővárost, este már az erkélyről is a odacsillognak a fényei. Szeretném ezt a távolságot tartani. Magasabbról nézni, messziről apró pontoknak látni. A férjem azt mondja, túlzottan bevonódom, a hírek hallgatása másra nem jó, mint kielégíteni a felháborodásra való igényt. Micsoda élvezet meghallgatni és jólesően felháborodni azon, ami történik! Én úgy érzem, tehetetlenségemben homokba dugom a fejem, és megpróbálok elhíttetni magammal, hogy létezik normális élet, pedig már rég „mindenki szem a láncban”. Talán pótcselekvés erről beszélni is, amikor nem tehetek semmi. Szégyellem magam.